
I. ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

УДК 331.101.6

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИМІРЮВАННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Т. І. ЛЕПЕЙКО, доктор економічних наук
(Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця)

Анотація. У статті досліджено методологічні засади вимірювання продуктивності праці в сучасних умовах функціонування підприємств в Україні. Обґрунтовано підхід до визначення сутності продуктивності праці. Досліджено показники, які можливо використовувати для розрахунку продуктивності праці як на макрорівні, так і на рівні господарюючого суб'єкта. Розглянуто проблеми, пов'язані з вимірюванням і аналізом продуктивності. Досліджено методологію розрахунку часткових показників, обґрунтовано їх вибір.

Ключові слова: продуктивність, продуктивність праці, показники продуктивності праці, підприємство.

Проблеми підвищення продуктивності праці є одними із ключових у подоланні економічного спаду, забезпечення стійкого та потужного економічного підвищення та зростання рівня життя населення. Теоретична значимість дослідження продуктивності праці та резервів її зростання обумовлена тим, що сучасним напрямом досліджень в економічній науці є шляхи найбільш ефективного використання обмежених ресурсів для задоволення потреб суспільства. Значна увага в цій галузі належить праці, як визначальному фактору виробництва, але останніми роками в Україні не приділялось достатньої уваги показнику продуктивності праці як одному із основних макроекономічних показників. До цих пір існують ще не розв'язані проблеми з методичним забезпеченням його розрахунку, виявленням чинників впливу та резервів зростання,

аналізом взаємовпливів і взаємозв'язків з іншими соціально-економічними показниками.

Різні аспекти цієї проблеми досліджували такі вітчизняні вчені, як В. Беседін, Д. Богиня, О. Грішнова, В. Дієсперов, А. Колот, А. Щербаков, Р. Яковлев, Е. Лібанова, Л. Лісогор, Г. Куліков, А. Ревенко, М. Семикіна та ін. Проте все-таки залишаються нерозв'язаними проблеми вибору адекватних показників і методик розрахунку продуктивності праці, як на макроекономічному рівні, так і за видами економічної діяльності.

Метою статті є аналіз сутності продуктивності праці та особливостей її розрахунку в сучасних умовах.

Щоб розв'язати різноманітні проблеми прискорення соціально-економічного розвитку країни, необхідно в першу чергу забезпечити стійкі темпи зростання продуктивності праці. Тому необхідно поглиблено дослідити

ти процес формування витрат і результатів праці, розробити комплекс нагальних практичних рекомендацій щодо підвищення продуктивності праці, розглянути всі чинники її зростання.

На сучасному етапі розвитку виробництва об'єктивно посилюється роль організації праці, що пояснюється більш високим рівнем усунювання праці та виробництва, якісними змінами в робочій силі та засобах виробництва в період науково-технічної революції. НТП викликає потребу в більш прогресивних засобах сполуки речового та особистого факторів виробництва, що відповідають інтенсивному типу розвитку.

Статистичні дані свідчать про те, що 2012 р. [9] зростання продуктивності праці (у розрахунку на одного штатного працівника) у добувній промисловості становило 4,5 %, у виробництві та розподілі електроенергії, газу та води – 2 %. У переробній промисловості продуктивність праці скоротилася на 2,1 % (рис. 1).

Наразі є дві проблеми щодо у розрахунку продуктивності праці: по-перше, невідповідність у показниках, якими вимірюється продуктивність на різних рівнях; по-друге, невідповідність у самих методичних підходах до розрахунку, які витікають із неоднозначності трактування продуктивності.

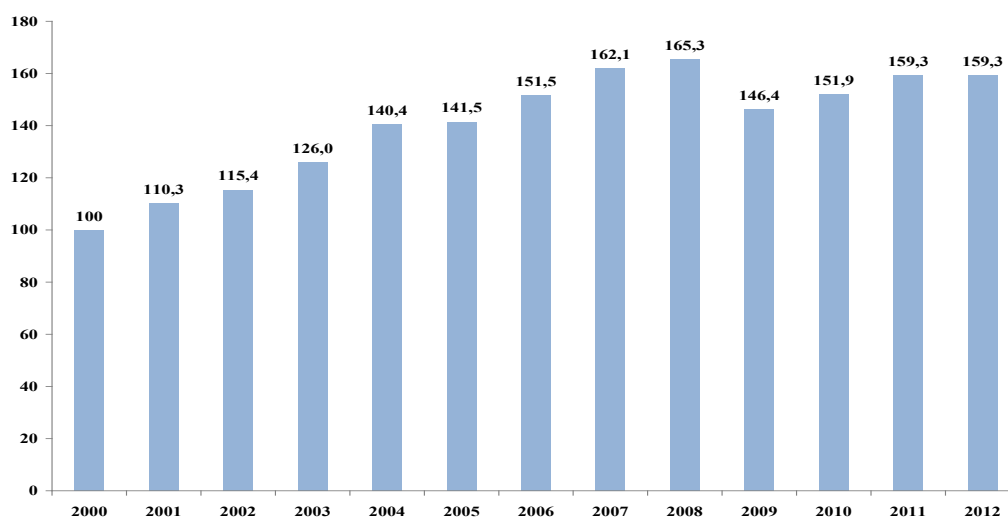

Рис. 1. Індеси продуктивності праці зайнятих (відсотків до 2000 р.) [9]

Аналіз існуючих досліджень свідчить про наявність багатьох методологічних підходів до вимірювання продуктивності праці на різних економічних рівнях. Їх докладно проаналізувала у своїй праці М. Семікіна. Посилаючись на економічну енциклопедію, у праці [3] зазначається, що продуктивність праці трактується як ефективність виробничої діяльності людей у процесі створення матеріальних благ і послуг. На думку О. Грішнєвої, продуктивність праці є «узагальнюючим показником використання робочої сили, ... що, як і всі показники ефективності, характеризує співвідношення результатів і витрат, в даному випадку, – результатів праці та її витрат» [2, с. 361]. Подібні погляди спостерігаються і

в багатьох інших наукових джерелах, де продуктивність праці розглядається як показник, що характеризує ефективність використання визначального ресурсу виробництва – праці. Проте інакше трактує категорію «продуктивність праці» Д. Сінк, який застосовує поняття «результативність» (стосовно організаційної системи – підприємства) як базове замість ефективності. Це принципово відмінна концепція, що існує в європейських країнах, тому й система показників продуктивності в них будується на теорії факторів виробництва. Завдяки такому підходу можна знайти оптимальне поєднання наявних чинників виробництва і витрат на їх залучення у виробничий процес із метою досягнення максимального результа-

ту. Д. Сінк зазначає, що продуктивність – це відношення кількості продукції, виробленої цією системою за даний період часу, до кількості ресурсів, спожитих для створення цієї продукції за той же період часу» [5, с. 29]. Загалом, погоджуючись із таким підходом, необхідно зазначити, Міжнародна організація праці (МОП) рекомендує розрізняти поняття «продуктивність» і «продуктивність праці». Продуктивність вважається загальним показником, який, по-перше, показує ефективність використання ресурсів (праці, капіталу, землі, матеріалів, енергії, інформації тощо) під час виробництва різних товарів і послуг; по-друге, відбиває взаємозв'язок між кількістю і якістю вироблених товарів або наданих послуг і ресурсами, витраченими на їх виробництво; по-третє, дозволяє зіставляти результати виробництва на різних економічних рівнях. Що стосується продуктивності праці, то, за рекомендаціями МОП, це є показник, який відображає ступінь ефективності використання одного конкретного фактора виробництва (або ресурсу) – праці. Саме такої позиції дотримуються Е. Качан, О. Дяків, С. Надвиничний, В. Островерхов, які стверджують, що «продуктивність праці – це ефективність затрат конкретної праці, яка визначається кількістю продукції, виробленої за одиницю робочого часу, або кількістю часу, витраченого на одиницю продукції» [3, с. 150].

Враховуючи неоднозначність проаналізованих підходів, зауважимо, що трактування поняття «продуктивність праці» є досить дискусійним.

У цьому контексті відомі методи оцінювання продуктивності праці на усіх рівнях економічного аналізу потрібно розвинути й удосконалити. Узагальнюючи наукові погляди, можна погодитись із позицією О. Чернушкіної, яка пропонує трактувати продуктивність праці у вузькому й широкому сенсі, що деякою мірою знімає суперечності в її тлумаченні та подальшій оцінці. Продуктивність праці у вузькому сенсі – це показник продуктивності конкретної праці на мікроекономічному або індивідуальному рівнях, що являє собою відношення обсягу виробленої продукції (послуг) до витрат лише одного з факторів ви-

робництва – живої праці, які можна виміряти за годину, день, квартал, рік (людино-години, людино-дні, в річних розрахунках – середньо-облікова чисельність персоналу); продуктивність праці у широкому сенсі – це суспільна продуктивність праці, яка характеризує результативність виробничого процесу на макrorівні та являє собою відношення загального обсягу виробленої продукції та послуг до загальних затрат праці [4].

На наш погляд, існує дві проблеми, пов'язані з вимірюванням і аналізом продуктивності, а саме: пов'язані з технікою вимірювання та з організацією процесу вимірювання [6, 7]. Серед організаційних проблем вимірювання продуктивності можна виокремити потенційні помилки у розумінні та застосуванні процесу вимірювання, виявлення неадекватних результатів через неприйняття робітниками та менеджерами введення жорсткого контролю управління внаслідок вимірювання продуктивності економічної системи. Достовірність і адекватність вимірювання продуктивності спирається на систему показників, які б дозволяли на основі їх аналізу та контролю приймати науково обґрунтовані рішення щодо забезпечення високопродуктивного господарювання економічної системи. У теорії продуктивності виробництва заведено виокремлювати дві основні групи вимірників продуктивності: статичні коефіцієнти та динамічні індекси продуктивності. У середині кожної групи слід розрізняти три типи вимірників продуктивності: часткові факторні, багатofакторні та сукупні показники. Кожний із вимірників характеризує відношення продукції до витрат, однак вони відрізняються кількістю елементів витрат. У залежності від форми представлення результату та витрат під час вимірювання продуктивності розрізняють натуральні та вартісні показники [5, с. 51–52].

Аналіз методології розрахунків показників суспільної продуктивності праці у сучасних умовах дає змогу виокремити дві частини: принципи оцінки чисельника (обсягів продукції) та знаменника (витрат праці) цього показника. Методологічні аспекти розрахунку чисельника цього показника на макроекономічному рівні (загалом в економіці) пов'язані

з переходом від виробленого національного доходу, що застосовувався у радянські часи, до ВВП.

Щодо знаменника, то він охоплює всіх зайнятих в економіці, а не лише працюючих у галузях матеріального виробництва. Для уточнення розрахунків, що, однак, суттєво не впливатимуть на динаміку продуктивності праці, доцільно обчислювати чисельність працюючих в еквіваленті повної зайнятості (це стосується переважно сумісників і працюючих за цивільними договорами). Дещо складнішим і новим для сучасних умов є визначення чисельності самостійно працюючих, оцінка її галузевого розподілу та перерахунок в еквіваленті повної зайнятості. Частка цієї категорії зайнятих у загальній чисельності працюючих постійно збільшується. Серед усіх зайнятих 1985 р. Вона становила тільки 1,9 %, 1990 р. – 3,0 %, 1995 р. – 14,2 %, 2000 р. – 20,5 %, 2006 р. – вже майже третину – 32,1 % [8]. Найбільша частка самостійно працюючих серед усіх зайнятих у трьох галузях економіки: сільському господарстві (майже дві третини – 64,4 % у 2006 р., торгівлі та деяких видах послуг [8, с. 15–17].

Не менший інтерес являють собою й аналогічні розрахунки галузевих показників продуктивності праці. Їх не можна обчислити за весь період існування незалежної України, оскільки суттєво змінились економічні класифікації. До 2000 р. галузі економіки формувалися за колишньою радянською класифікацією, а з 2001 р. усі показники обчислюються за новою економічною класифікацією (КВЕД), що базується на міжнародних стандартах ООН і Євросоюзу. Показники продуктивності праці можна розрахувати за основними галузями економіки (видами економічної діяльності) лише з 2001 р.

Співвідношення між темпами зростання продуктивності праці та реальною заробітною платою є однією з основних макроекономічних пропорцій. У тлумаченні цих співвідношень слід враховувати те, що в нормальних економічних умовах (крім короткочасних періодів) темпи зростання реальної заробітної плати та реальних доходів населення як у всій економіці, так і в її основних галузях, не мо-

жуть перевищувати реальні темпи зростання продуктивності праці.

Існує також підхід ОЕСД (STD), який відображено у серії статей про продуктивність праці для всіх країн-членів ОЕСД. Дві основні бази даних, які забезпечують ці розрахунки продуктивності (вперше опубліковані в березні 2003 р.), і система ОЕСД щодо вартості одиниці праці та відповідних показників (уперше опубліковані в березні 2007 р.). Хоча ці дві бази даних забезпечують розрахунки продуктивності праці для тих же країн, кожна з них обчислює продуктивність праці по-іншому, а отже, співвідношення росту продуктивності праці відрізняються в ряді країн-членів ОЕСД між двома базами даних. Порівнюючи ці дві бази даних, можна зробити висновок про те, що зростання продуктивності праці змінюється, коли використовуються різні вхідні та вихідні дані. Крім того, за висновком Р. Фримен, кореляції між серіями зростання продуктивності праці для економіки загалом може слугувати для перевірки дві бази даних по відношенню одна до одної [9]. Вона пропонує використовувати комбінований показник продуктивності праці в промисловості порівняно з ринком послуг, що створюється на додаток до проксі-сервера для відносних цін між цими двома секторами. Комбінований показник потім використовується для тестування економічного ефекта Балаша-Самуельсона [9, с. 7].

Показник продуктивності праці в макроекономічному аспекті не повинен перебільшувати реальних значень продуктивності праці, тому потрібно уникати повторного рахунку. У Системі національних рахунків (СНР) за показник обсягів виробництва країни використовують валовий внутрішній продукт (ВВП – сумарна вартість кінцевих товарів, вироблену факторами виробництва, що знаходяться на території певної країни), валовий національний продукт (ВНП – сукупна вартість кінцевих товарів, вироблених на підприємствах, що належать громадянам певної країни). На рівні підприємства аналогом ВВП є додана вартість, а на рівні регіону – валовий регіональний продукт (ВРП), перевагою використання таких показників є те, що в разі зростання матеріалоемності та енергоемності виробництва продукції, його

значення зменшується (за інших рівних умов зростання матеріалоемності зменшує частку доданої вартості на одиницю виробленої продукції). Ще одним показником, який використовується як показник обсягів виробництва країни, є чистий внутрішній продукт (ЧВП – різниця між валовим внутрішнім продуктом і валовим нагромадженням основного капіталу), на підприємстві аналогом є валова додана вартість за мінусом амортизаційних відрахувань. Отже, ЧВП у більшій мірі, ніж ВВП і ВВП, відображає віддачу живої праці. Однак, міжнародна практика свідчить, що макроекономічним показником, який найкраще відтворює ефективність живої праці найманих працівників і підприємців, є національний дохід (НД – різниця між ЧВП і сукупністю непрямих податків). Оскільки НД – макроекономічний показник сумарної вартості кінцевих товарів, скоригований на величину надбавок, що ніяк не пов'язані із працею (аналогом на підприємстві є валова додана вартість, скоригована на величину непрямих податків і амортизаційних відрахувань), які не є безпосереднім результатом праці, виробництва, тому перебільшують її справжню величину. Отже, величина НД містить лише доходи найманих працівників і управлінців, що беруть участь у створенні продукції і послуг, а також дохід власників – підприємницький дохід. Саме НД найбільш точно відображає результати економічної діяльності протягом року і може бути основою для розрахунків продуктивності праці.

Для вираження затратної частини співвідношення в обчисленні продуктивності праці також застосовують різні підходи. Витрати праці на виробництво товарів – це затрати робочого часу окремого працівника, що вимірюються в таких одиницях, як людино-години (година фактичної праці працівника в урочний і понадурочний час), людино-дні (вихід працівника на роботу і його участь у виробництві незалежно від кількості відпрацьованих ним у цей день годин). Зауважимо, що людино-година як одиниця обліку робочого часу є більш точною мірою праці працівників порівняно з людино-днем, оскільки у відпрацьовані людино-години не включають той час зміни, коли працівник не працював: простої, різні пере-

рви в роботі, запізнення на роботу, передчасне звільнення від неї тощо.

Замість показників часу у знаменнику досліджуваного співвідношення також може фігурувати середньооблікова чисельність працівників, а тому значення продуктивності праці зазвичай має грошово-натуральне вираження (грн/люд.-год; тис. грн/особу). Крім того, замість натурального вираження затрат праці, інколи застосовують її грошовий еквівалент. Однак такий підхід скоріше виражатиме ринкову ефективність затрат на працю, але не продуктивність праці. В цьому разі ринкова оцінка результату виробництва зіставляється із грошовими затратами на працю, а саме ринковою ціною послуг праці. Під час розрахунків продуктивності праці такий найбільш корисний результат праці (виробництва) співвідноситься до праці відповідної складності (кваліфікації) в її натуральному вираженні – робочого часу, а не з її ринковою оцінкою.

Отже, сукупна продуктивність праці – це грошово-натуральний показник співвідношення грошових результатів праці до натуральних затрат часу або чисельності зайнятого населення, а співвідношення корисного результату праці із заробітною платою можна розглядати як показник зарплатовіддачі – один із показників ефективності праці. Його обчислюють як обернене співвідношення (фонд оплати праці до обсягів реалізації) і відображає зарплатоємність продукції.

Загальновідомо, що розвиток національної економіки має базуватися на переважаючому зростанні продуктивності праці порівняно з оплатою праці зайнятих. Позитивна різниця між темпами продуктивності й оплати праці є умовою формування конкурентоспроможної економіки, тому необхідно підвищити державне регулювання процесами, що відбуваються у сфері зайнятості та оплати праці працівників, тобто в першу чергу слід удосконалити законодавчо-правову базу, нормативи, методику розрахунків і вимірювання продуктивності праці, провести систематичний облік і аналіз тенденцій у динаміці продуктивності праці та заробітної плати, аби забезпечити оптимальне співвідношення темпів зростання цих показників.

Отже, сучасні науковці розглядають продуктивність як загальний показник, що характеризує ефективність використання ресурсів для виробництва продукції, а продуктивність праці можна розуміти як узагальнюючий показник ефективності трудової діяльності працівників. Зміст зазначеної економічної категорії, яка відбиває ступінь ефективності процесу праці та вимірюється кількістю виробленої продукції за одиницю часу або кількістю робочого часу, витраченого на виготовлення одиниці продукції в сучасній науці, є предметом дискусій. Для її розрахунку можна використовувати як вітчизняні, так і кращі закордонні методики та підходи. Напрямо подальших досліджень у цій галузі можна розглядати науково-технічні, технологічні, соціально-економічні та організаційно-економічні передумови зростання продуктивності праці та програми управління продуктивністю праці, що спрямовані на її підвищення на підприємстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богиня Д. П. Фактори і резерви підвищення продуктивності праці [Електронний ресурс] / Д. П. Богиня. – Режим доступу: <http://library.if.ua/book/40/2690.html>. – Назва з екрана.
Boginya D. P. Faktori i rezervi pidvischennya produktivnosti pratsi [Elektronniy resurs] / D. P. Boginya. – Rezhim dostupu: <http://library.if.ua/book/40/2690.html>. – Nazva z ekrana.
2. Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудова відносина: підручник / Грішнова О. А. – К.: Знання, 2004. – 535 с.
Grishnova O. A. Ekonomika pratsi ta sotsialno-trudovi vidnosini: pIdruchnik / Grishnova O. A. – K.: Znannya, 2004. – 535 s.
3. Економіка праці та соціально-трудова відносина: навч. посіб. / Є. П. Качан, О. П. Дяків, В. М. Островерхов та ін.; за ред. Є. П. Качана. – К.: Знання, 2008. – 407 с.
Ekonomika pratsi ta sotsialno-trudovi vidnosini: navch. posib. / E. P. Kachan, O. P. Dyakiv, V. M. Ostroverhov ta in.; za red. E. P. Kachana. – K.: Znannya, 2008. – 407 s.
4. Семикіна М. В. Продуктивність праці: методологія вимірювання, передумови зростання [Електронний ресурс] / Семикіна М. В. // Наукові праці КНТУ. Економічні науки. – 2010. – Вип. 17. – Режим доступу: http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_17_ekon/stat_17/70.pdf. – Назва з екрана.
Semikina M. V. Produktivnist pratsi: metodologiya vimiryuvannya, peredumovi zrostannya [Elektronniy resurs] / Semikina M. V. // Naukovi pratsi KNTU. Ekonomichni nauki. – 2010. – Vip. 17. – Rezhim dostupu: http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_17_ekon/stat_17/70.pdf. – Nazva z ekrana.
5. Чернушкіна О. О. Продуктивність праці: тенденції та перспективи зростання [Електронний ресурс] / Чернушкіна О. О. // Економічний форум. – 2013. – № 4. – С. 147–151. – Режим доступу: nbuv.gov.ua/UJRN/ – Назва з екрана.
Chernushkina O. O. Produktivnist pratsi: tendentsiyi ta perspektivi zrostannya [Elektronniy resurs] / Chernushkina O. O. // Ekonomichniy forum. – 2013. – № 4. – S. 147–151. – Rezhim dostupu: nbuv.gov.ua/UJRN/ – Nazva z ekrana.
6. Синк Д. С. Управление производительностью: планирование, измерение и оценка, контроль и повышение / Д. С. Синк; пер. с англ.; общ. ред. и вступ. ст. В. И. Данилова-Данильяна. – М.: Прогресс, 1989. – 528 с.
Sink D. S. Upravlenie proizvoditelnostyu: planirovanie, izmerenie i otsenka, kontrol i povyishenie / D. S. Sink; per. s angl.; obsch. red. i vstup. st. V. I. Danilova-Danilyana. – M.: Progress, 1989. – 528 s.
7. Производительность труда в системе отношений переходной экономики / ред. Семенютіна О. Г. // Новочеркаська державна меліоративна академія. – Ростов-на-Дону, 2005. – 108 с.
Proizvoditelnost truda v sisteme otnosheniy perehodnoy ekonomiki / red. Semenyutina O. G. // NovoCherkaska derzhavna meliorativna akademiya. – Rostov-na-Donu, 2005. – 108 s.
8. Економіка праці: навч.-метод. посіб. / Інститут праці, Мін. праці України. – М.: Финстанформ, 2001. – 490 с.

- Ekonomika pratsi : navch.-metod. posib. / Institut pratsi. Min. pratsi Ukrayini. – M. : Finstatinform, 2001. – 490 s.
9. Дієсперов В. Продуктивності праці – критерій стану і спроможності господарства / Дієсперов В. // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 3. – С. 41–45.
10. Rebecca Freeman. Labour productivity indicators [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.oecd.org/employment/labour... – Назва з екрана.
- Diesperov V. Produktivnosti pratsi – kriteriy stanu i spromozhnomti gospodarstva / Diesperov V. // Ukrayina: aspekti pratsi. – 2006. – № 3. – С. 41–45.

Т. І. Лепейко, доктор економічних наук (Харьковський національний економічний університет імені Семена Кузнеця). Теоретическі основи і змєрення прїзводїтельності трїда в сївременних умївах.

Аннотация. В статїє ісслєдованї методологїческіє оснївы ізмєреня прїзводїтельності трїда в сїременних умївах функціонїрованя прїдпрїятїй в Українє. Обоснован подхїд к опрєделєнїю сущности прїзводїтельності трїда. Ісслєдованї показатєлї, котрїє можнї іспїльзоватї для расчєта прїзводїтельності трїда как на макрїуровнє, так и на уровнє хїзїястївующєго субїєкта. Рассмотрєнї прїблємы, сїязаннїє с ізмєрєнїєм и анализом прїзводїтельності. Ісслєдованя методологїя расчєта частнїх показатєлєй, обоснован их выбор.

Ключєвыє слїва: прїзводїтельнїсть, прїзводїтельнїсть трїда, показатєлї прїзводїтельності трїда, прїдпрїятїє.

T. Lepeyko, Dc. Econ. Sci. (Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics). The theoretical basis of measuring productivity in the modern world.

Summary. This article explores the methodological basis of measuring productivity in the current operating environment of enterprises in Ukraine. Based approach to defining the essence of productivity. Investigated indicators that can be used to calculate productivity both at the macro level and at the level of the entity. The problems associated with the measurement and analysis of performance. Studied the methodology of calculation of the partial indicators presented justify their choice.

Keywords: productivity, productivity of labor, productivity of labor indicators, enterprise.